

Оновлюючи педагогічні технології

Будинок вчителя разом з Педагогічним музеєм, Національною освітянською бібліотекою становлять потужний культурний, науково-дослідний, педагогіко-впроваджувальний комплекс держави, аналогів якому немає в світі.

Про Будинок вчителя, його роботу, спрямовану на розповсюдження передового досвіду, новітніх педагогічних технологій, мова йшла в минулому номері журналу. Сьогодні наша розповідь про Педагогічний музей.

Скарбниця реліквій, джерело досвіду вітчизняної освіти

В.В. Тригубенко,
директор Педагогічного музею

В Україні колекції реліквій, рукописів, старовинних речей та творів мистецтва збиралися та зберігалися з давніх-давен у князівських та гетьманських палацах, церквах і монастирях, зокрема, у помешканнях митрополитів. Старовинні предмети, у тому числі й освітнього характеру, збирали також вельможі-меценати, діячі науки та мистецтва. Залишилися відомості про колекції князів Острозьких, Заславських, Чарторийських. Старовинними книжками обдаровував освітні заклади та церкви гетьман *Іван Мазепа*. Так знамените «Пересопницьке Євангеліє», що активно використовувалось «для ліпшого врозуміння люду християнського», він подарував соборній церкві Переяслава.

Збиранням старовинних предметів і навіть археологічними дослідженнями займався митрополит

Петро Могила. Вишуковував старовинні книжки та рукописи видатний український культурно-освітній і церковний діяч XVIII ст. *Феофан Прокопович*.

У XIX ст. в Україні виникає ряд археологічних музеїв (Миколаївський, Одеський, Херсонський), історичний музей — у Херсоні, природничо-етнографічний — у Львові. В їхніх колекціях було чимало матеріалів, що висвітлювали розвиток освіти відповідних регіонів.

Закликав збирати історико-освітні та педагогічні експонати «Устав народным училищам Российской империи» (1785).

Перший в Росії Педагогічний музей створено в Петербурзі у 1854 р. Його внесок у поширення освіти уже у 1875 р. визнали учасники Паризької географічної виставки, закликавши створити музеї на зразок петербурзького в усіх країнах.

Ідея створення педагогічного музею в Києві належала видатному українському педагогу-методисту *Тимофію Лубенцю*. Фінансову частину взяв на себе український підприємець-меценат *М. Терещенко*. Але потреби часу вимагали вкладення

значних коштів в інші сфери народної освіти. А відтак виділені Терешенком кошти пішли на заснування в Києві двох народних училищ.

Врешті, в 1901 р., Педагогічний музей було створено. Метою його було «доставити діятелям низшої і середньої школи можливість наглядно, на образцях или по печатним источникам знакомитися с наилучшей постановкой учебно-воспитательного дела, а также с историей школы и ее современным состоянием в России и за границей. Таким образом, музей должен с одной стороны содействовать ближайшим практическим потребностям преподавания, с другой — обеспечить теоретическую, научную разработку учебно-воспитательных вопросов» (Положення про Педагогічний музей при Управлінні Київським навчальним округом ЦДІА України, ф. 730, оп. 1, од. зб. 294, л. 62—63, 1901 р.).

Кошти на утримання музею виділялися із щорічних відрахувань від сум, що відпускалися на потреби народної освіти в губерніях, які входили до Київського навчального ок-

ругу (Київська, Подільська, Волинська, Чернігівська, Полтавська, Хелмська губернії), а також з інших джерел, що були у віданні округу.

На адресу музею надходили також пожертвування.

Положенням про педагогічний музей передбачалося мати в ньому такі три відділення:

— наочні навчальні посібники, предмети шкільної гігієни, архітектури, фізичного виховання;

— колекції настановчих, методичних матеріалів, підручників і книг для класного читання з різних предметів, що викладалися в російських і зарубіжних школах;

— спеціальна педагогічна бібліотека.

Вже в 1902 р. музей розпочав свою діяльність. Впродовж першого 10-ліття свого існування він постійно «мандрував» по приміщеннях різних навчальних закладів і окремих приватних будинків. У березні 1904 р.

на засіданні комітету в справах музею розглядався проект будинку для нього.

Основою експозиції педагогічного музею стала колекція зразків учнівських робіт та виробів ремісничого і прикладного призначення, які були представлені свого часу всіма навчальними закладами Київського навчального округу на Нижньогородській виставці.

Користуватись (безкоштовно) фондами музею мали право всі без винятку працівники навчальних закладів міста і всього округу: студенти, учні старших класів гімназій, а

також сторонні особи, але вже з дозволу завідуючого. З бібліотеки книги видавались і додому, при цьому для некиївських вчителів існували обмеження як у часі — (півроку), так і в кількості — (не більше 5 книг).

«Циркуляр по управленію народними училищами» (№ 1 за 1903 р.) сповіщав про діяльність музею: «В библиотеке музея более двух тысяч названий книг или около трех тысяч томов, не считая книг справочного характера, которыми можно пользоваться только в читальном зале музея, на дом эти книги не выдаются. В отделе учебных пособий насчитывается до четырех тысяч предметов — карт, картин и т.д. Есть много картин по естествоведению, по истории (русской), по наглядному обучению языкам — русскому и иностранному. Интересны также пособия по рисованию и образцы ученических работ по этому предмету. Организацией музея заведует особый организационный комитет, под председательством попечителя округа В. И. Беляева. В состав комитета входят местные деятели по народному образованию, каждый член комитета ведает каким-либо отделом, по своей специальности, и работает пополнением своего отдела, как книгами, так и пособиями. Непосредственно заведует музеем один из членов комитета.

...Платы за пользование книгами и вообще музеем никакой не полагаются. Между книгами педагогического отдела есть капитальные сочинения на французском, немецком и др. иностранных языках. Недавно педагогический музей обогатился ценной коллекцией морских животных, принесенной в дар музею про-

фессором А. А. Коротневым, директором зоологической станции в Виллафранке. Авторы новых учебных книг и педагогических сочинений охотно присылают в музей свои труды. Музей открыт для посетителей ежедневно; удобнее посещать его между 4 и 8 час. вечера».

Отже, в діяльності музею були безсумнівні успіхи. Але відсутність власного приміщення негативно відбивалася на його діяльності.

Значно збільшився бібліотечний фонд, який нараховував вже 7 тисяч томів книг наукового і педагогічного змісту. Крім того, щорічно передплачували для музею 50 назв педагогічних російських та іноземних журналів, у музеї було 600 настінних картин, посібників з природознавства, історії, географії та інших предметів, 130 географічних карт, 52 скляні географічні вітрини, 100 географічних відбитків, рідкісна і багата колекція метеликів (4 великі вітрини), колекція жучків (7 шаф з горизонтальними вітринами), 12 вітрин приладів для ручної праці по металу та дереву, 3 вітрини шовківництва та бджільництва, 400 альбомів креслень і моделей, 20 великих географічних гравюр і т.ін. Крім того, музей отримав від вже закритого на той час товариства грамотності багаті природничо-історичні, мінералогічні та інші колекції вартістю біля 10.000 рублів.

Проте вільних площ для їх розміщення не було. Відтак, фізичний кабінет, на який було витрачено 5 тисяч рублів, містився в кімнаті Університету Св. Володимира.

З кожним роком потреба у власному приміщенні ставала все більш відчутнішою. 1 червня 1909 року

попечитель Київського навчального округу П. Зілов звернувся до голови Київського біржового комітету *Семена Семеновича Могилевцева*, який на той час разом зі своїм братом зробив мільйонні пожертвування на освіту та інші потреби м. Брянська, з письмовим проханням допомогти народній освіті Києва — побудувати спеціальне приміщення для Педагогічного музею.

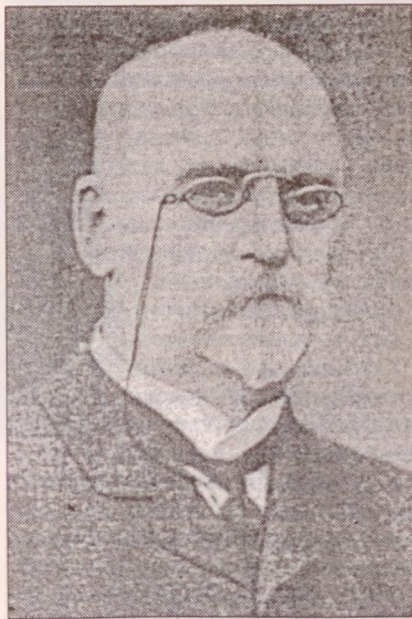
В листі-відповіді від 25 червня 1909 р. Могилевцев запропонував розширити завдання музею: «его прямая задача — способствовать развитию просвещения в народе, быть живой струей непосредственного в нем обшнения тех же учителей и иных научных деятелей между собой и с народом путем лекций и других чтений, могущих ближайшим образом способствовать наилучшему распространению необходимых просветительных и научных сведений, дав возможность и взрослым приобщиться к просвещению, имея доступ в читальню при музее и обозревая выставки, коллекции и др. учебные пособия под просвещенным руководством хранителей кабинетов, слушаючи лекции и объяснения».

Могилевцев погодився внести 200.000 рублів на будівництво музею за умови, що безпосереднє функціонування цього закладу буде забезпечене Міністерством народної освіти.

Крім того, Могилевцев висловив побажання, щоб і інші просвітні товариства, що ставлять перед собою такі ж високі і благородні цілі, як і Педагогічний музей, «не мали відмови в притулку для своїх зібрань в його стінах».

Із формулярного списку про

службу дізнаємося, що сам Могилевцев був головою Київського біржового комітету, дійсним статським радником і комерції радником. Закінчив Новгород-Сіверську гімназію, навчався в Петроградському університеті, але не закінчив його. Нотаріус, Почесний мировий суддя в Брянську; член Київського Сирітського суду; директор-казначей Київського міського кредитного товариства; член облікового комітету Київської контори держбанку; Почесний хранитель Києво-Подільської жіночої гімназії відомства імператриці Марії; член попечительської ради Київського першого комерційного училища; член Київського губерньського Присутствія; голова Київського біржового комітету в 1900–1912 роках. Був також членом комітету зі збору пожертвувань на будів-

ництво Київського політехнічного інституту імператора Олександра II, членом комісії з його будівництва.

По жертвував 5 тисяч рублів на допомогу пораненим і хворим на Далекому Сході в 1904 році.

Почесний громадянин Брянська.

Проект розкішної монументальної споруди за короткий термін був розроблений молодим талановитим київським архітектором *П. Альошиним*, який поєднував практичну роботу з викладанням у Київському політехнічному інституті.

План приміщення та його оформлення повністю відповідали функціональному призначенню музею. До наших днів, наприклад, на фасаді будинку зберігся фриз, який символічно відображає всі види і стани процесу навчання.

30 липня 1910 р., в день народ-

ження наступника престолу *цесаревича Олексія Миколайовича*, на ділянці землі, виділеній Міністерством народної освіти в просторій садибі київської Першої Олександрівської чоловічої гімназії (нині «жовтий» корпус Київського університету на бульварі Т. Шевченка), відбулася урочиста церемонія закладення будівлі музею.

Трохи більше року знадобилося київському підрядчику *Л. Гінзбургу* для його спорудження. 28 серпня 1911 р. в присутності голови Ради Міністрів Росії *П. Століпін* відбулося урочисте його освячення.

З 1910 р. в офіційних документах будинок фігурує як *Педагогічний музей імені Цесаревича Олексія*.

Через використання більш дорогих будівельних матеріалів та краще оздоблення вартість робіт зросла з 300 тис. крб., які передбачалися, до 500 тис. Споруда справляла враження величності своїми стінами, облицьованими плитами з білого інкерманського каменю, цоколем з фінського сірого граніту, фризом, який по всій своїй протяжності прикрашений витонченими барельєфами.

Урочисте відкриття музею відбулось 5 жовтня 1912 р. в присутності численних представників педагогічної громадськості. Повідомлення про цю подію з'явилися у вітчизняній і зарубіжній пресі, яка відзначала, що він відповідає всім вимогам і є одним з кращих серед педагогічних музеїв Європи.

Крім залів для експозиції, в Педагогічному музеї були і фахова бібліотека, читальний зал, спеціальні кабінети для демонстрування навчальних посібників і приладів, зраз-

ковий фізичний кабінет, довідкове бюро, виставка педагогічної літератури, велика аудиторія для проведення масових заходів. Він мав книго-сховище, а також зали: бібліотечний, канцелярії, для проведення зборів вчених і представників різних освітніх товариств, виставковий і велику кількість кабінетів та допоміжних приміщень.

Отже, музей працював як великий науково-методичний центр Київського навчального округу.

Тут діяли також літні курси вчителів (на зразок нинішніх — підвищення кваліфікації). Це був другий (після Петербурзького) подібний музей у Росії.

Звичайно, місце для розташування такого закладу було вибрано не випадково. Адже ця частина міста була насичена навчальними закладами, серед яких: університет Святого Володимира, 1-ша і 2-га чоловічі гімназії, Фундуклеївська гімназія, гімназія св. Ольги, колегія Павла Галагана, пансіон Левашової, інші приватні навчальні заклади.

Діяльність Педагогічного музею почалася з лекцій для викладачів початкових, середніх навчальних закладів, вихованців вчительського інституту та вчительської семінарії. Першими лекціями були «*Селянська реформа і народна освіта*», прочитана 5 жовтня директором Ніжинського Історико-філологічного інституту *І. Івановим* та «*Новий педагогічний рух у Німеччині*», прочитана 6 жовтня викладачем Києво-Печерської чоловічої гімназії, відомим українським педагогом *М. Даденковим*.

Першим директором новоутвореного музею став український педагог-методист Олександр Музиченко, кот-

рий раніше викладав педагогіку в Ніжинському інституті.

◀ ▶

Початок першої світової війни вніс суттєві корективи в діяльність музею. У вересні 1915 р. він був евакуйований в м. Курськ і розміщений у приватному будинку.

А в приміщенні музею з грудня 1915 р. розташувалися штаб авіації великого князя Олександра Михайловича, а також майстерня противогазів КПО. Тут же проводились віськові заняття з юними розвідниками — учнями відповідних навчальних закладів Київського навчального округу.

В 1916 р. з 30 кімнат музею школа льотчиків займала 20. Крім неї, тут містився комітет з організації допомоги пораненим; канцелярія інспектора народних училищ і Київського навчального округу.

У вересні 1916 р. було прийнято рішення поновити діяльність музею, тоді ж відбулась його реевакуація.

3 травня 1917 р. в приміщення музею вселяються різні організації. У червні того ж року Центральна Рада звернулася з проханням надати приміщення для Секретаріату, в липні — гараж, комору і 2 кімнати. 30 серпня 1917 р. Генеральний Секретар народної освіти *Стешенко* в листі до попечителя Київського навчального округу пропонує передати частину площ музею для розміщення Українського народного університету, Науково-педагогічної академії і товариства «Просвіта»; 2 кімнати для Української бібліотеки.

У своїх спогадах *М. Грушевський* писав:

«Центральна рада для своїх

зібрань дістала від міської думи в Педагогічний музей нібито дві кімнати, а, властиво, одну, котра була потім моїм кабінетом, коли *Ц. рада* заволоділа всім будинком, а друга — се був темний коридорчик, куди виходили двері з всіх кімнат. Коли збиралось більше публіки, то там стояв стіл і кілька лавок навколо. Так виглядало приміщення, в котрім я застав се будуче українське правительство, для широких зборів воно діставало дозвіл користуватись великою залою музею... Кілька покоїв займав Педагогічний музей (колекція мого давнього знайомого Черкунова) та бібліотека».

Педагогічний музей 20 листопада 1917 р. став місцем проголошення Української Народної Республіки, прийняття IV Універсалу про незалежність в ніч з 24 на 25 січня 1918 р.

5—7 квітня 1917 р. у великому залі Педагогічного музею проходив I Всеукраїнський з'їзд учителів. У його резолюціях були окреслені основні напрями дерусифікації та українізації школи. У декларації з'їзду були сформульовані завдання, які він висунув перед урядом: забезпечити навчання в школах українською мовою; у вищих навчальних закладах відкрити паралельні курси з українською мовою викладання; створити українські середні навчальні заклади, які б утримувались за рахунок держави, ввести як обов'язкові предмети в усіх навчальних закладах українську мову та літературу, історію та географію України, у місцях компактного проживання національних меншин відкрити паралельні класи з рідною мовою викладання, зокрема російською.

Над планами освітньої реформи в молодій державі працювала спеціально створена при Міністерстві освіти комісія. Розроблений нею проект єдиної трудової школи був затверджений II Всеукраїнським педагогічним з'їздом, який проходив у будинку Педагогічного музею в серпні 1917 р.

7 листопада 1917 р. в залі Педагогічного музею урочисто відкрито Українську академію педагогічних наук (УАПН). Її метою було теоретичне та методичне забезпечення оновлення процесу системи освіти на основі врахування реалій життя, а також змісту освіти, аналіз світових тенденцій розвитку педагогічної науки і практики. Таким чином, УАПН стала прообразом нинішньої Академії педагогічних наук України.

При Академії відкрилися курси для підготовки вчителів української мови та літератури. Окрім цих предметів, на курсах вивчались інші українознавчі дисципліни, методика їх викладання, педагогіка (у тому числі медична), дидактика тощо.

У приміщенні музею відбувалися урочистості, присвячені відкриттю різних освітніх установ, працювало Бюро Всеукраїнської вчительської спілки, де головою була С. Русова, розміщувалась редакція журналу «Вільна українська школа». У цьому ж будинку працювала і новостворена *Українська державна академія мистецтв* — предтеча сучасного Київського художнього інституту.

5 жовтня 1918 р. у великій залі музею урочисто відкрито Український народний університет у складі 3-х факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного та правничо-

го. Викладання в університеті велося українською мовою. У першому ж навчальному році кількість студентів досягла 1370 осіб.

Відразу після падіння Гетьманату приміщення музею реквізувала білогвардійська Військова рада для розміщення Добровольчої дружини, залишивши 1 кімнату для бібліотеки та 14 кімнат для музею.

М. Булгаков писав в «Білій гвардії»: «Прапорщики, кадети, юнкера, очень редкие солдаты волновались, кипели и бегали у гигантского подъезда Педагогического музея и у боковых разломанных ворот, ведущих на плац Александровской гимназии. Громадные стекла двери дрожали поминутно, двери стонали, и в круглое белое здание музея, на фронтоне которого красовалась золотая надпись:

«На благое просвещение русского народа» — вбегали вооруженные, смятые и встревоженные юнкера»...

В цей час до міста вже підходили війська Директорії...

< >

Після встановлення радянської влади почався занепад музею. Лише влітку 1919 року Наркомос УРСР прийняв постанову про його відбудову, Наркомос при цьому повідомляє в Центральну Надзвичайну комісію по розквартируванню військ, що будинок колишнього Педагогічного музею стане «Палацом освіти», в якому розташуються бібліотека, лекторій, зразковий фізичний кабінет, музей наочних приладів, педагогічна виставка і географічна колекція.

До складу комісії зі створення «Палацу освіти» увійшли відомі вчені В. Артоболовський, П. Туковський, О. Фомін та ін.

Але політичні мотиви взяли гору над потребами освіти і замість «Палацу освіти» в будинку Педагогічного музею було розміщено Музей революції та історії партії (1924). У 1938 р. тут почав працювати Музей Леніна. Перед цим будинок було добудовано за проектом П. Альошина. Таким чином, Педагогічний музей було ліквідовано. Частина його унікальних матеріалів роздана різним установам, решта зникла. Під час відступу радянських військ з Києва у вересні 1941 р. експонати Музею Леніна були вивезені, а будинок заміновано. Очевидці бачили доставку вибухівки вантажівками ще за кілька тижнів до окупації Києва. Але, на відміну від підірваного підпільниками Хрещатика, будинок Педагогічного музею вицілів. Німці знайшли вибухівку, може, їх хтось попередив.

Питання про відродження Педагогічного музею стало на порядок денний у післявоєнні роки. З 1948 р. в Києві почала діяти Республіканська педагогічна виставка, участь в організації якої взяли міністр освіти України, поет, академік *П. Г. Тичина*, відомі вчені-педагоги *С. Х. Чавдаров*, *О. М. Астряб*, *Т. Ф. Бугайко*, *М. М. Грищенко* та ін. В 1959 р. була прийнята постанова ЦК КПУ, що декларувала необхідність створення Республіканського педагогічного музею. Але ця ідея залишилася на папері, оскільки нікому конкретно не була адресована.

Перші реальні кроки здійснило Педагогічне товариство України у 1973—1974 рр. — Урядові республіки направлено пропозицію щодо створення музею. Але вона залишилась без відповіді. І тільки у 1977 р., в результаті реорганізації згаданої

педагогічної виставки, було створено Педагогічний Музей УРСР у складі Науково-дослідного інституту педагогіки.

В 1982 р. для Музею Леніна було споруджено нову будівлю, а будинок колишнього Педагогічного музею передано Міському будинку вчителя (заснований у 1922 р. як будинок працівників освіти, у 1934 р. реорганізований у Будинок вчителя). Педагогічне товариство України знову звернулося до уряду республіки з проханням повернути музеєві його власне приміщення.

У 1983 році згідно з Постановою Ради Міністрів УРСР № 172 від 18.04.1983 року в м. Києві було створено Педагогічний музей України у віданні Педагогічного товариства УРСР. Розміщено музей в приміщенні Київського будинку вчителя по вул. Володимирській, 57 на правах оренди.

Постановою Кабінету Міністрів України від 16 червня 1992 р. № 335 «Питання Академії педагогічних наук України» Педагогічний музей передано у функціональне підпорядкування Академії, яка визначає основні напрями його діяльності, здійснює фінансування і кадрове забезпечення. Велике значення для музею мала підтримка тодішнього Президента АПН України М. Д. Ярмаченка. Велику допомогу музею надавало і надає відділення теорії та історії педагогіки Академії педагогічних наук, очолюване академіком О. В. Сухомлинською. Відділення здійснює керівництво, в першу чергу, науково-дослідною та масовою науково-просвітньою діяльністю музею.

Педагогічний музей України сьогодні є республіканським сховищем

найбільш цінних національних реліквій з історії освіти в Україні з найдавніших часів до сьогодення. Він є науково-дослідним, культурно-освітнім закладом, що збирає, досліджує, зберігає та пропагує пам'ятки народної освіти й педагогічної думки свого народу, координує роботу обласних музеїв освіти з питань, пов'язаних з науковими дослідженнями освіти в Україні.

У фондах музею зберігається понад 40 тисяч пам'яток історії освіти та культури народів, що населяють територію України з давніх часів до наших днів, серед яких пам'ятки XV—XVII ст.: «Підручник філософії, географії, історії» (1488), «Литовський статут» (1570), «Фразеологічний словник» (1598), «Апостол» (1654), «Хроніка Сарматії Європейської» (XVII ст.), «Євангеліон» (1670), «Октоїх осьмиглавий, рукописний» (XV—XVI ст.), «Ілюстрований географічний атлас», у якому зібрано 100 карт (1699—1777), «Євангеліє учительное» (1670), «Правила пиитические» (1705), «Новий синопсис» (1798) та багато інших пам'яток освіти, що свого часу використовувались під час навчання як у братських школах, колегіумах України, так і Києво-Могилянській академії. Колекції підручників, документів, фотознімків, періодичні педагогічні видання, педагогічні посібники XIX—XX ст., матеріали про репресованих учителів, комплекти матеріалів учителів та вчених-педагогів України.

На основі постійних експозицій, виставок, музейної фондової збірки співробітники музею організують і проводять масову науково-освітню роботу, основними формами діяльності якої є: екскурсії по експозиці-

ях, стаціонарних та пересувних виставках; консультації, лекції та бесіди в народних університетах, лекторіях педагогічних знань, зустрічі з вченими-педагогами, діячами літератури і мистецтва, відомими педагогами, вченими, майстрами педагогічної праці; семінари для організаторів шкільних та районних музеїв; дні спеціалізованого обслуговування однорідних груп відвідувачів (учителів, вихователів, студентів, учнів); шкільні уроки, лекції і семінарські заняття для студентів педвузів і учнів педучилищ, коледжів, гімназій тощо. Пам'ятками народної освіти, що є у фондах музею, користуються вчителі, студенти, учні, викладачі вузів.

Велику роботу по організації діяльності відновленого музею здійснили його директори — славні жінки-педагоги В. І. Чумак (1983—1993) та А. І. Кирпач (1993—1997).

У травні 1987 р. відбулась урочисте відкриття оновленої експозиції музею. Вона охоплює період з найдавніших часів до 1945 р. і розповідає музейними засобами про розвиток освіти та педагогічної думки в Україні в означений період.

Тематично-експозиційний план музею було розроблено в Науково-дослідному інституті педагогіки Ук-

раїни на замовлення Педагогічного товариства.

В центрі експозиції першого залу двометрова скульптура «Муза педагогіки». Виконана в класичному стилі скульптором *М. В. Цветковим*, вона є алегоричним образом виховання й освіти і стала своєрідною емблемою музею та Академії педагогічних наук України.

В першому розділі експозиції представлені матеріали, що висвітлюють розвиток народної педагогіки в дохристиянські часи. Тут же показано діяльність видатних слов'янських просвітителів Кирила та Мефодія. При цьому наголошується, що вони були скоріше упорядниками, ніж творцями слов'янської азбуки.

Введення християнства зумовило створення на Русі перших шкіл візантійського типу. Першою з таких стала школа кн. Володимира, заснована 988 року (з 992 р. розміщувалась в Десятинній церкві в Києві).

За часів Ярослава Мудрого у новозбудованій Софії Київській створюється школа, яка продовжує кращі традиції володимирської. Але це вже вищий навчальний заклад, який з'явився, до речі, на століття раніше вузів Західної Європи. Ще один навчальний заклад вишого типу створюється у Києво-Печерському монастирі. В усіх містах Русі при церквах

створювались початкові школи. Процес розвитку освіти та педагогічні прийоми в Київській Русі ілюструють різноманітні експонати, як, наприклад, макет первісного вигляду Софійського собору, карти розподілення шкіл, шкільне приладдя XI—XIII ст. (писала, цери, чорнильниці тощо), навчальна література, зокрема, сторінка «Шестоднева», стихіра, нотований XII ст., *факсимільне відтворення «Ізборника Святослава» та Київської псалтирі* тощо.

Після монголо-татарської навали більша частина України входить до складу Великого князівства Литовського, яке охоче переймає місцеві культурні досягнення. Характерно, що не маючи своєї розвинутої державної писемності, Литва користувалась руською, і навіть наша тогочасна мова мала статус державної. Про це свідчать представлені в експозиції зразки литовського письма XIV—XV ст. В цей час відроджуються знищені монголо-татарами навчальні заклади, виникають нові школи, мають місце факти навчання вихідців з України в університетах Західної Європи. Так, експозиція розповідає про життєвий шлях Юрія Котермака — ректора Болонського університету.

Цікавими експонатами цього періоду є *латиномовна Інкунабула XVI ст., Біблія 1582 р., «Хроніка Сарматії Європейської» 1611 р.* та інші унікальні пам'ятки навчальної літератури.

Серед редакцій Святого письма на особливому місці стоїть «*Переспонницьке Євангеліє» (1556—1561 рр.)*. Це був перший переклад Святого письма українською мовою. Воно активно використовувалось

«для ліпшого врозуміння люду руського». *Копія сторінки Євангелія з яскравою мініатюрою, представлена в експозиції, виконана художником І. Коноплянним.*

У згадані часи на українських землях з'являється перше друковане слово. Початок друкування нашою національною мовою пов'язаний з діяльністю *Швайпольта Фіоля*. Сторінка з фіолівської «*Псалтирі*» представлена в експозиції. Після переїзду з Московії плідно працює в Україні *Іван Федоров*. Унікальні Федорівські видання також можуть побачити відвідувачі музею.

Характерно, що значний період діяльності Федорова пов'язаний з містом Острогом — маєтком князя *Костянтина Острозького*. У 1578 р. він створює перший після монгольської навали на українських землях навчальний заклад вищого типу — *Острозьку колегію*. Її діяльність докладно висвітлена в експозиції.

Із стін колегії вийшла плеяда видатних діячів української освіти, зокрема, *Мелетій Смотрицький*, автор славнозвісної граматики (1618 р.), яка видавалася аж до 1721 р., в тому числі в Росії, і використовувалась М. Ломоносовим при написанні «Рос-

сійської граматики».

Твори Смотрицького, а також письменників-полемістів XVI—XVII ст. представлені в експозиції музею.

Є в музейній експозиції і розділ, присвячений католицькій системі освіти в Україні. Майже в усіх містах діяли школи отців-піарів та єзуїтські колегіуми. Звичайно, головною їх метою було сполячити і окатоличити українців. Але, з другого боку, безкоштовність навчання, інформативна насиченість та простота, планомірність в методиці, акуратність і порядок, пілкування про здоров'я та фізичний стан учнів, привертала багатьох вихідців з української шляхти.

Цільне місце посідає в експозиції музею висвітлення діяльності великого чеського педагога Яна Амоса Коменського. Тут представлені не тільки його твори («Велика дидактика», «Світ чуттєвих речей в малюнках», «Школа-гра»), в яких викладені основні принципи сучасної педагогіки, а й численні матеріали про протестантські школи в Україні і в Річі Посполитій в цілому.

Великий розділ експозиції розповідає про діяльність братських і козацьких шкіл. Це були національномовні середні навчальні заклади з чіткою побудовою всього навчально-виховного процесу. Численні документи, в тому числі статuti братських шкіл, праці їх викладачів, навчальна література широко представлені в експозиції. При цьому підкреслюється, що аналіз педагогічної системи Я. А. Коменського і українських братських шкіл, зокрема, київської і львівської, дає можливість довести вплив цих навчальних закладів на великого чеського педагога. Коменсь-

кий жив і творив в кордонах тієї ж Речі Посполитої, де розгорнули свою діяльність і українські братські школи, досвід яких не пройшов повз увагу видатного просвітителя. Це є яскравим свідченням самобутності, оригінальності й високого рівня української педагогіки XVII ст.

Належним чином представлена в експозиції історія та педагогічні принципи Києво-Могилянської академії: праці її викладачів, навчальна література та багато інших цікавих матеріалів. Висвітлена і діяльність найвидатніших вихованців та викладачів академії: Ф. Прокоповича, С. Полоць-

кого, С. Яворського, І. Гізеля та інших.

Протягом цілого століття Києво-Могилянська академія була єдиним вищим навчальним закладом не тільки в Україні, в в усьому східнослов'янському регіоні.

Окремий розділ експозиції присвячений освітній діяльності та педагогічним ідеям Г. Сковороди. Розповідь екскурсовода з цієї теми (як і інших) доповнюється навчальним відеофільмом про видатного філософа-просвітителя. В експозиції можна побачити власноручні записи Г. Сковороди та сторінки з його букваря, написаного від руки.

На початку XIX ст. перший міністр освіти Росії, українець, випусник Києво-Могилянської академії,

Петро Завадовський розробляє й проводить реформу освітньої системи в імперії. Нові типи навчальних закладів, створені в результаті проведення цієї реформи (парафіяльні, повітові та губернські училища — початкова і неповна середня освіта, гімназії — середня, університети — вища, ліцеї — привілейовані дворянські училища, які давали одночасно середню та вищу освіту), без суттєвих змін проіснували аж до 1917 р.

Експозиція музею розповідає про створення, діяльність та педагогічні принципи, устрій, зміст навчально-виховної роботи навчальних закладів, а також про їх найвідоміших педагогів. У цьому відношенні найбільший інтерес у відвідувачів викликають матеріали про Харківський університет (перший у Східній Україні), Ніжинський ліцей, Рішельєвський ліцей в Одесі, Першу Київську чоловічу гімназію тощо.

Окремий розділ присвячений Київському університетові. Висвітлюється діяльність першого ректора М. Максимовича, розповідається про його роботу в Археографічній комісії, що діяла при університеті.

Розповідає експозиція і про діяльність видатного лікаря і педагога М. Пирогова, який певний час був попечителем Одеського та Київського навчальних округів. З його ім'ям пов'язано і створення перших в Росії недільних шкіл для народу. Перша така школа з'явилась у Києві у 1859 р.

Серед цікавих матеріалів, що стосуються недільних шкіл — «Букварь южно-русский» Т. Шевченка, написаний саме для учнів цих навчальних закладів; примірник «Кобзаря» з партії книг, надісланих Шевченком

одній з недільних шкіл, але вилучених поліцією; педагогічні праці Х. Алчевської, яка більше 50 років віддала жіночим недільним школам Харкова.

Проблеми народної освіти турбували видатних педагогів Західної України. Тому тільки місце в експозиції посідають матеріали про О. Духновича, Ю. Федьковича, І. Франка, діяльність товариств «Просвіта» тощо.

Цікаві документальні матеріали, фотографії, підручники та наочні посібники, представлені в експозиції музею, дають уявлення про діяльність технічних навчальних закладів різних типів в Україні в ХІХ — на початку ХХ ст.

Педагогічним ідеям та діяльності К. Ушинського присвячений окремий розділ. У ньому наголошується, що творча діяльність цього корифея педагогічної думки належить не тільки Росії, а, в першу чергу, Україні.

Одним з першочергових чинників розвитку освіти К. Ушинський вважав використання рідної мови в навчально-виховному процесі, його орієнтацію на національні цінності.

Належним чином висвітлено в музеї педагогічні погляди та діяльність інших видатних українських педагогів, зокрема М. Драгоманова, С. Русової, Б. Грінченка, Лесі Українки, М. Корфа, П. Блонського, І. Соколянського, В. Сухомлинського та багатьох інших.

Вперше створенням національної системи освіти практично зайнялася Українська Центральна Рада. Вже у 1917/18 навчальному році в усіх школах України було введено як обов'язкові предмети українську мову та літературу, історію та гео-

графію України. Створене в 1917 р. Товариство шкільної освіти займалося підготовкою програм та підручників для національної школи. 18 березня було відкрито першу українську гімназію ім. Т. Шевченка (Київ). В цілому за часів Центральної Ради, Гетьманату та Директорії в Україні було відкрито 80 українських гімназій. В Києві, Чернігові та Кам'янці-Подільському створено українські університети. На друкування нових підручників гетьман П. Скоропадський виділив 3 млн. крб.

Паралельно з загальною інформацією про розвиток освіти в період діяльності перших національних урядів, відвідувачі музею почують докладну розповідь про освітню діяльність та педагогічні ідеї видатних просвітителів, цього періоду: М. Грушевського, І. Огієнка, Г. Ващенко та інших.

Новий етап у розвитку освіти в Україні почався із встановлення радянської влади. Окремий розділ експозиції присвячений А. С. Макаренку.

Не залишена поза увагою в експозиції музею і трагічна тема — голодомор 1932—1933 рр., а також численні факти масових репресій проти українського вчителства 30-х років.

Окремий розділ експозиції присвячений стану освіти в Україні в період другої світової війни.

Нині колектив музею працює над створенням нового великого розділу експозиції, де б знайшли відображення неоднозначні процеси розвитку освіти та педагогічної думки в Україні у післявоєнні часи, а також стан української освіти в діаспорі.

Багатий та змістовний матеріал, представлений в музеї, високий рівень його викладання зумовили те,

що кафедри педагогіки вузів влаштували на базі музею курси поглибленого вивчення окремих тем історії педагогіки. Більшість розділів доповнено лекціями та консультаціями для написання студентських наукових робіт. Для цього розроблено перелік тем та бібліографію. Працює в музеї також кінолекторій.

Протягом 1992—1999 років науковими співробітниками музею досліджували такі теми: «Народна освіта в Україні у 40—90-х роках ХХ ст.» (1993) — А. І. Кирпач; «Розвиток педагогічної думки та освіти в Україні» (1993—1994) — А. І. Кирпач, В. В. Тригубенко; «Методика створення та організація роботи музеїв педагогічного профілю» (1994—1996) — Л. О. Данилова; «Дошкільне виховання в Україні: минуле і сьогодення» (1995) — А. І. Кирпач, Н. В. Чорнат, Л. О. Данилова; «Україномовний шкільний підручник ХІХ — початку ХХ ст. як предмет музейно-педагогічного дослідження» — А. І. Кирпач, В. В. Тригубенко, С. І. Скидан; «Українська педагогіка в особах» (1996—1998) — В. Тригубенко; «Виховання і навчання предків українського народу в дохристиянську добу (1998—1999) — В. Тригубенко та багато інших.

Підготовлено до друку довідники для вчителів та студентів: «Українська педагогіка в особах»; «Київ освітянський», «Міністри та наркоми освіти України про її становлення та розвиток», «Календар педагогічних дат» (автори А. І. Кирпач, В. В. Тригубенко), «Методика організації та діяльності музеїв педагогічного профілю» (Л. О. Данилова).

На основі наукових досліджень протягом 1993—1999 рр. створено 40

виставок, серед яких тематичні, ювілейні, з фондів музею.

Серед тематичних — «Нове в освіті України: пошуки, знахідки, проблеми» (1994); «Пам'ять про війну, пам'ять про загиблих» (1995); «Дошкільля: минуле і сьогодення» (1995—1996); «Інституту педагогіки АПН України — 70» (1996); «Дитина: складові здорового способу життя» (1997); «Українська мова — державна мова в закладах освіти» (1997), «Макаренкознавство в світі» (1998), «Педагогіка В. О. Сухомлинського на зламі століть (1999), «Перша Всеукраїнська виставка «Професійно-художня освіта України на порозі XXI століття» (1999—2000) та ін.

Серед персональних виставок великий інтерес у відвідувачів викликали виставки, присвячені Т. Ф. Бугайко, І. Стешенку (1993), І. Огієнку та Я. Чепізі (1995), С. Русовій (1995), М. Грушевському (1996), Б. Грінченку (1998) та ін.

На основі постійно діючої експозиції ювілейних і тематичних виставок, музейної фондової збірки організовано науково-освітню роботу, основними формами діяльності якої є оглядові й тематичні екскурсії по експозиції музею та виставках.

Щороку музей відвідують понад 20 тисяч чоловік. В основному це працівники народної освіти, науковці, студенти, учні, всі, хто цікавиться історією своєї Вітчизни.

Як науково-методичний центр для музеїв педагогічного профілю, що діють в областях України, він здійснює методичне керівництво експозиційною, фондовою, масовою роботою, надає допомогу в підготовці тематико-експозиційних планів, побудові експозицій, органі-

зовує семінари, консультації з метою підвищення фахового рівня працівників педагогічних музеїв, організаторів шкільних музеїв цього профілю (історії школи, ліцею, гімназії тощо).

На основі фондів зібрань музею досліджує історію освіти, спрямовує зусилля на об'єктивне і повне відображення історичних явищ і процесів у галузі освіти, вивчає і вводить у науковий обіг першоджерела. Постійно поновлює свої лекції оригінальними пам'ятками, які документують стан зародження та розвитку національної освіти України.

Музей є науково-освітнім закладом, що збирає, досліджує, зберігає та пропагує музейними засобами історію освіти і виховання народів, що населяють територію України з давніх часів до наших днів; активно сприяє відродженню української національної освіти, реалізації державної національної програми «Освіта України XXI століття», пропагує передовий педагогічний досвід.

Разом з філіалом Державної науково-педагогічної бібліотеки, що розташований в Міському будинку вчителя, Педагогічний музей надає фахову науково-інформаційну допомогу установам і окремим науковцям, освітянам-практикам та студентам вищих навчальних закладів I—IV рівнів акредитації завдяки унікальним фондам галузевої літератури.

Вся робота музею спрямовується і забезпечується Академією педагогічних наук України. Постійну увагу вирішенню проблем музею надає Президент АПН, Міністр освіти і науки України В. Г. Кремень.

Згідно з Постановою Кабінету

Міністрів України № 209 від 02.02.2000 р., Педагогічний музей України увійшов до «Переліку музеїв, в яких зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України».

Такі основні напрями діяльності Педагогічного музею сьогодні. Окрім цього, він тісно співпрацює з провідними столичними музеями, а та-

кож профільними закордонними (Болгарія, Словаччина, Молдова, Латвія, Грузія, Німеччина, Канада, Угорщина). Бажано було б мати подібні зв'язки з музеями Франції, зокрема з музеєм дитинства в м. Кан (такого, на жаль, у нашій країні ще не створили).

Педагогічний музей України — справжня скарбниця національних реліквій освіти і виховання українського народу від давнини до сучасності.

Післямова головного редактора

Хто підтримає традицію меценатства?

В XIX столітті, особливо в другій його половині і наприкінці, а також на початку XX століття в Україні загалом, а в Києві особливо, спостерігався якийсь спалах, ренесанс освіти, педагогіки.

Звичайно, він виник не випадково, не на голому місці. Потяг до освіченості, культури — явище природне, органічне для українського менталітету, про що свідчить вся наша історія, починаючи з часів Київської Русі. Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, княгиня Ольга, інші київські князі самі були високоосвічені і докладали чималих зусиль для розвитку освіти своєї країни, народу. За свідченням іноземців, які в XIV—XV століттях побували в Україні, вони були вражені високим рівнем освіченості, культури українського населення: читати й писати вміли і чоловіки й жінки, багато з них володіли кількома мовами, носили гарне вбрання, чудово співали, танцювали. Вражали іноземців і охайність,

краса українських обійсть, будівель, доглянутість ланів, садків, луків, напрочуд різноманітні, смачні страви, напої, весь устрій народного життя.

Особливого розквіту набули освіта, культура за гетьмана Мазепи, що був у свій час найосвіченішим державним керманичем в Європі.

Що ж відбувалось у період згаданого ренесансу?

В 1809 р. у Кловському палаці (нині Будинок офіцерів) відкрилась Перша чоловіча гімназія. В 1857 р. вона була переселена в будинок Кадетського корпусу (нині «жовтий» корпус Національного університету ім. Т. Г. Шевченка). В 1834 р. створена Друга чоловіча гімназія. Розміщувалась вона спочатку на Подолі, потім на Хрещатику, а з 1856 р. — на бульварі Шевченка (нині тут «Укртелеком»). Третя гімназія почала роботу в 1874 р. (на Червоній Площі, тепер тут середня школа № 100), четверта — в 1892 р., п'ята — в 1885 р. (Тепер тут центральний корпус Автодорожного інституту), перша